

המינהל הרומי והעיור

בנימין איזק

ההשפעה של המינהל הפרובינקיאלי הרומי על התפתחות העיור בפרובינקיות זכתה לפירושים שונים ונוגדים. בעוד שאין ספק, כי מספר הערים בפרובינקיות גדל תחת שלטון רומי, שנוי במחלוקת תפקידו של השלטון הרומי בקידומו של תהליך זה. ג'ונס, לדוגמה, כתב על כך: 'בר-בזמן אימץ לעצמו השלטון הרומי – משנעשה מונרכי – את המדיניות המסורתית של המלכים ההלניסטים, וראה את ייעודה בקידום הציביליזאציה של האימפריה באמצעות עידוד שיגשוגן של ערים'.¹ בהמשך דבריו מסתמך ג'ונס על סופרים קדומים, כגון אליוס אריסטידס (Aelius Aristides), שביצירתו 'לרומא' נאמר: 'חופי הים והאזורים הפנימיים מלאים ערים, חלקן נוסדו וחלקן הורחבו על-פי הוראתך והשפעתך'. בניגוד לכך ניתן לצטט את דבריו של מאן: 'לרומאים לא היה עניין רב בעיור כשלעצמו. מדיניותם היתה ליצור ארגונים של שלטון מקומי שיישא באחריות, בעיקר אחריות כספית, לאזורים שהיו בשיפוטם. לשם כך הם העניקו כוח וסמכות למעמד של בעלי הרכוש בערים'.²

אי-הסכמה עקרונית כזאת כמובן איננה יכולה להיפתר בדיון קצר העוסק בעיור באזור מוגבל. להלן נתרכז בשני נושאים: א. עדויות לעניין האימפריאלי בהתפתחות הפיסית של הערים בארץ-ישראל וסביבתה. ב. השפעת נוכחותן של מושבות חיילים משוחררים רומיים ויחידות-צבא בערים. הואיל ואין בארץ-ישראל חומר רב על נושא זה, יובאו גם עדויות מערבית ומסורית הדרומית. עדויות אלה הן מידגמיות, ואין בהן כדי מחקר מקיף. המסקנות מתבססות על בדיקתן של כתובות מאזור נרחב, ואינן יוצאות מגדר הצעות.

גאביניוס

לגאביניוס (מושל סוריה, 56 לפני-הספירה) מיוחסת בנייתן מחדש של ערים רבות.³ אין כל סיבה להטיל ספק באמיתותם של דברי יוסף בן מתתיהו בעניין זה; אולם יש להודות, שאין אנו יודעים

* המאמר מתבסס על הרצאה באנגלית שניתנה בכנס יוון ורומא בארץ-ישראל, המרכזים לחקר ארץ-ישראל ויישובה של אוניברסיטאות חיפה ותל-אביב 25-28 במאוס 1985, ותראה אור בספר הכנס.

1 A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, p. 60

2 J.C. Mann, 'Review of G. Rupprecht, *Untersuchungen zum Dekurionenstand*', *Germania*, 54 (1976)

3 על גאביניוס נאמר, כי ייסד מחדש את שומרון, אשדוד סקיתופוליס, אנתידון, רפיח, אדורה, מרישה, עזה ורבות נוספות (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות, יד, ה, ג, 88). במקום אחר (מלחמת היהודים, א, ח, 4, 166) הוא מוסיף לרשימה את אפולוניה, יבנה וגמלא (או גבלא, גדרה). יוסף בן מתתיהו קובע, שגאביניוס ציווה על בנייתן מחדש של ערים הרוסות.

דבר על אופיו של מפעל זה. גאביניוס אינו נזכר אף לא באחת מכתובות הבנייה הקיימות; נראה כי רק בחפירות סבסטיה נתגלו בתים שניתן, אולי, לייחס את בנייתם לשנים אלה.⁴

ביירות והליופוליס

המפעל הרומי הבא לאחר פעילותו של גאביניוס באזור היה ייסודן של מושבות חיילים משוחררים בכיירות ובהליופוליס (בעל-בק) בתאריך בלתי-ידוע לאחר הקרב הימי באקטיום.⁵ השאלה אם שני יישובים אלה היו במקורם עיר אחת או שתיים, איננה שייכת לתחום דיוננו כאן. נשתמרו כתובות רבות מתקופה זו, במיוחד מהליופוליס.⁶ יש להדגיש, שכתובות הבנייה הרשמיות הקדומות ביותר מביירות ומהליופוליס שייכות לתקופות שלטונם של קלאודיוס ונירון.⁷ אולם ידוע לנו, שהורדוס ואגרפס הראשון והשני תרמו להוצאות בנייתם של בנייני-ציבור בכיירות.⁸ יש להביא בחשבון, שקיים הבדל יסודי בין פעילותם של מלכי-חסות (קליינטים), כמו הורדוס, לבין זו של הרשויות הפרובינקיאליות הרומיות. על הורדוס נאמר, שנשא בהוצאותיהם של מפעלי-בנייה בממלכתו ובמקומות אחרים; ואילו אף לא אחת מכתובות הבנייה באזור מזכירה קיסר רומי, שתרום לבניית מבני-ציבור בערים. היוצא מן הכלל היחיד הידוע לי, הוא ביצוריהן של חומות ערים שונות בערביה כמאה השלישית, שעה שפרס הסאסנית איימה על בטחונן.⁹

באשר לביירות והליופוליס, מן הראוי לציין, כי קיים פער-זמן משמעותי בין מועד היוסודן לבין התעודות האפיגראפיות הקדומות ביותר המתייחסות להתפתחותן הפיטית. מקובל שתפקידם של יישובי החיילים המשוחררים היה לשמש כבסיסים לחיל-מצב ולסייע בריסונם של שבטי הלבנון, כפי שציין ג'ונס: 'עכשיו, כשארץ היטורים היתה חצויה לשניים על-ידי שטחן המאוחד של שתי מושבות חיילים משוחררים [ביירות והליופוליס], שהחזיקו בה היטב, ניתן היה להפקיד

4 G.A. Reisner, C.S. Fisher & D. Gordon Lyon, *Harvard Excavations at Samaria*, Cambridge, Mass. 1924, pp. 50-54. ראה: הקשר עם גאביניוס מתואר כטנטאטיבי בלבד.

5 הקמתה של מושבת חיילים משוחררים בכיירות מיוחסת לעתים קרובות לשנת 14 לפני-הספירה. אולם ריטרלינג הראה שהדבר קרה לפני שנת 27, כנראה זמן קצר לאחר הקרב הימי באקטיום. E. Ritterling, 'Legio', *RE*, 14. הראה שהדבר קרה לפני שנת 27, כנראה זמן קצר לאחר הקרב הימי באקטיום. *CIL*, III 14165.6: M. Cornelius C.f. Fab. Leg. VIII הכתובת מתוך XII cols. 1643 f. Gallica השם 'Gallica' מוכיח, שזה היה אחד מלגינותיו הקודמים של יוליוס קיסר, ולכן לא ייתכן שהשתמשו בו בתאריך כה מאוחר כ-14 לפני-הספירה. לראיות נוספות ראה: E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, (eds. G. Vermes & F. Millar), I, Edinburgh 1973, p. 323, n. 150.

6 קיימים חילוקי-דעות בשאלה, אם ביירות והליופוליס הוקמו על-ידי אוגוסטוס כשתי קולוניות נפרדות או כקולוניה אחת, שפורקה לשתיים בידי ספטימיוס סוורוס. ראה: J.-P. Rey-Coquais, 'Syrie Romaine de Pompée à Dioclétien', *JRS*, 68 (1978), pp. 51 f. *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie* [=IGLS], VI (ed. Rey-Coquais).

7 ראה: 163 no. *l'Année épigraphique* [=AE] (1958). כתובת קלאודית מביירות. אספסיאנוס מופיע בכתובת IGLS, VI, 2761, נירון נזכר בשתי כתובות חקוקות בסלע בדרך הליופוליס-דמשק (שם), 2968-2969.

8 ראה: יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים, א, כא, יא, 422; קדמוניות, יט, ז, ה, 335-337; ט, ד, 211. אגרפס וברניקי נזכרים בכתובת מביירות: 157-167 pp. R. Cagnat, *Musée Belge*, 32 (1928), pp. 157-167. *Mélanges de l'Université St. Joseph*, 25 (1942-43), p. 31, n. 1.

9 ראה: H.-G. Pflaum, 'La fortification de la ville d'Adraha d'Arabie (259-260 à 274-275) d'après des inscriptions récemment découvertes', *Syria*, 29 (1952), pp. 307-330.

את חלקה הנותר, ללא סיכון, בידי מושלים מקומיים.¹⁰ נראה לי, שסברה זו מבוססת על אי-הבנה בסיסית לגבי אופיין של מושבות כאלה בכלל, ושל המצב בלבנון בפרט.

לדעתי, מושבות של חיילים משוחררים לא יכלו להיות יותר מאשר מוקד של נאמנות בסמוך לאזור עוין, וכן בסיס לפעילותן של יחידות-צבא בשירות פעיל. כתובות שנקבעו על-ידי חיילים ששירתו בהליופוליס מצביעות על נוכחות של יחידה צבאית באזור. כתובת ידועה מתארת את המסע נגד היטורים בשנת 6 לספירה, זמן ניכר לאחר הקמתם של יישובי חיילים משוחררים אלה.¹¹ החומר האפיגראפי מהליופוליס עשיר במיוחד, ועשוי במידת-מה לשמש כמודל למושבות רומיות מתועדות פחות, כגון פטולמאיס-עכו ואיליה קאפיטולינה. חשוב לציין, שהחיילים המשוחררים השאירו את רישומם על העיר ועל אזוריה במשך כל תקופת האימפריה המאוחרת. מספרן של הכתובות הלאטיניות הוא כמעט כפול מזה של היווניות. יש לציין, לשם השוואה, כאמסה (Emesa) ואזוריה, הנמצאות ממש מצפון להליופוליס, לא נתגלו כל כתובות לאטיניות, פרט לאבני-מיל או אבני-גבול.¹² כמו-כן רוב האנשים הנזכרים בהליופוליס הם אזרחים רומיים, הנושאים את ה-*tria nomina* (שלושת השמות המאפיינים אזרחים רומיים). תכופות אוחדו משרות עירוניות וצבאיות.¹³

התקופה הפלאווית (69-96 לספירה)

בתקופת אספסיאנוס נסללו דרכים בסוריה, ללא ספק כחלק מן הארגון מחדש של אזור נרחב יותר – תשובה מאוחרת לנסיון שנקנה במסעות המלחמה של קורבולו (Corbulo).¹⁴ באוארסוק טען, שיש גם עדות למדיניות פעילה, אשר עודדה עיור באמצעות מפעלי-בנייה,¹⁵ אולם העדות אינה מספקת. רבאל השני בנה קשת בבצרה, אך בכך אי-אפשר לראות יסוד של מדיניות אימפריאלית רומית.¹⁶ בגרש נתקבלה במאה הראשונה לספירה תכנית לעיר חדשה. באוארסוק מניח, שכל

10 A.H.M. Jones, 'The Urbanisation of the Iturean Principality', *JRS*, 21 (1931), p. 276
 M.P. Charlesworth, 'The Triumph of Octavian', *Cambridge Ancient History* [=CAH], X (1934), p. 120; J.G.C. Anderson, *ibid.*, pp. 281 f.; G.W. Bowersock, *Augustus and the Greek World*, Oxford 1965, pp. 69-71; F. Vitthlinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden 1952, pp. 134 f.
 'הנצחון הגדול היחיד של קולוניה רומית על הסביבה ההלניסטית-מזרחית הושג בסוריה על-ידי עיר הנמל הקדומה ומושבת החיילים המשוחררים ביירות... הוא מצטט את קומונט הרואה במושבות אלה 'איים רומיים באוקיינוס השמי' (מוכא אצל Cumont, *CAH*, XI, p. 626).

11 *CIL*, III, 6687. תהיה זו טעות להניח, שקיומה של כתובת אחת כזאת מוכיח, שנערך מסע-מלחמה אחד בלבד נגד היטורים. יש להביא בחשבון, כי ייתכן שהחקימו רבים נוספים. על חיילים משרתים בהליופוליס ראה: *IGLS*, VI, 2711-2712, 2714, 2789, 2848

12 השוואה: *JGLS*, V, Emésène, ed. R. Mouterde & L. Jalabert (with C. Mondésert), שם, 2549, 2552. אבני-מיל: שם, 2672, 2674, וראה גם 2704, 2708.

13 ראה, למשל, שם, VI, 2786, 2787, 2793, 2794.

14 לאבני-מיל פלאוויות בסוריה ראה: H. Seyrig, *Syria*, 13 (1932), pp. 276 ff.; *AE*, (1974), nos. 652 f.

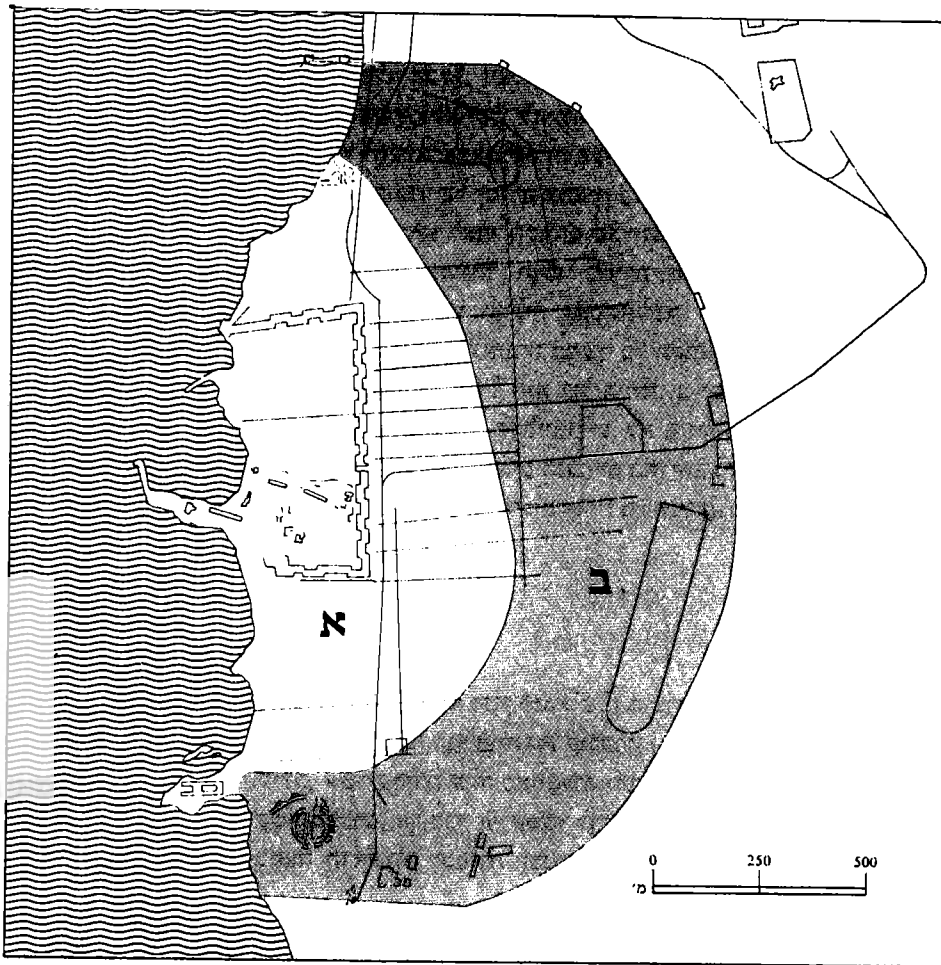
15 כתובות מעידות על חפירת תעלות בתקופת שלטונו של אספסיאנוס: L. Robert, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions*, 1951, pp. 255 f.
 D. Van Berchem, 'Une inscription flavienne du Musée d'Antioche', *Museum Helveticum*, 40 (1983), pp. 185-196

15 G.W. Bowersock, 'Syria under Vespasian', *JRS*, 63 (1973), pp. 133-140

16 ראה שם, עמ' 139.

מטבע מנאפוליס (מימי פיליפוס, לערך 245 לספירה). על גב המטבע נשר ומעליו תיאור הר גריזים

קיסריה בתקופה הרומית-הרודיאנית (א). מעבר לה – העיר הביזנטית (ב)

המפעל היה אולי ביוזמתו של מרקוס אולפיוס טריאנוס, מושל סוריה מטעמו של אספסיאנוס. אולם לדעת החופרים החל המפעל בשנות השישים, ואולי אף קודם-לכן. בנוסף, אין כל סימן לכך שהמלאכה נעשתה ביוזמתן של הרשויות האימפריאליות.¹⁷ במשך המאות הראשונה והשנייה נבנו בניינים רבים בגרש, והוצאות הבנייה של כולם כוסו על-ידי האזרחים. גם חומת העיר הקדומה של תדמור יוחסה לאספסיאנוס. אולם מבדיקה מסתבר, שהחומות אינן מראות סימני השפעה רומיים, וככל הנראה נבנו על-ידי אנשי תדמור עצמם' זמן ניכר לפני התקופה הפלאווית.¹⁸ ביהודה נותרה ירושלים בחורבנה;¹⁹ שכם ויפו נתכנו ערים פלאוויות. לקיסריה הוענק מעמד

17 C.H. Kraeling, *Gerasa, City of the Decapolis*, New Haven 1938 pp. 39 ff.
 18 ראה עתה, J.F. Matthews, 'The Tax Law of Palmyra: Evidence for Economic History in a City of the Roman East', *JRS*, 74 (1984), p. 161
 19 ראה: ב' איזק, 'מושבות רומיות ביהודה – ייסודה של איליה-קפיטולינה', פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני, א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן (עורכים), 'ירושלים תשמ"א, עמ' 340-360.

של קולוניה, אולם עד כה אין כל עדות שכרוכה היתה בכך פעילות בנייה. לפי יוסף בן מתתיהו, הוקמה באמאוס (שניתן לזהותה עם מוצא של ימינו) מושבת חיילים משוחררים. כאן, כבכל שאר המקומות, השאירו המתיישבים את רישומם. במאה הי"ט הכפר נקרא עדיין 'קולוניה', ובמקום נמצאה מצבת-קבורה בעלת כתובת לאטינית של נערה הנושאת שם רומי.²⁰

טריאנוס

טריאנוס (98-117 לספירה) סיפח את הממלכה הנבטית. לגיון רומאי וחילות-עזר היוו את חיל המצב, ודרך ראשית חדשה נסללה מבצרה בצפון לאילה (Aela) שעל היס-האדום.²¹ בבצרה הוקמה מיפקדה של הלגיון, היא אף נעשתה מקום מושבו של הנציב, ושמה הוסב ל-Nova Traiana. ניתן היה לצפות שהדבר יגרום להתרחבות מהירה של העיר. יש מספר רב של כתובות-בנייה מבצרה, אולם כולן, פרט לאחת, מתוארכות בין שנת 260/259 לבין ימי יוסטיניאנוס.²² החומר מבצרה מוליך למסקנה מעניינת נוספת: האוכלוסייה המקומית והיסודות הצבאיים לא התערבבו זה בזה בכל מישור חברתי שהוא. בניגוד למה שניתן לראות בגרש או בהליופוליס, בבצרה לא שירתו בצבא כל bouleutai (חברי מועצת-העיר) ולא נראה כי קציני-צבא מילאו תפקידים אזרחיים, כפי שהיה נהוג, למשל, בתדמור.²³ חיילים ומשפחותיהם השתמשו בשפה הלאטינית ונשאו שמות רומיים; האזרחים כתבו ביוונית או נבטית, ושמותיהם היו יווניים או נבטיים. בבצרה אין זכר לאינטגרציה חברתית ותרבותית של צבא ואזרחים, האופיינית להליופוליס ולגרש הסמוכה.²⁴ אגב, הממונה על הכספים (פרוקוֹרטור) של ערביה התגורר בגרש, ולא בבצרה. בגרש נמצאו שש כתובות לכבודו של הפרוקורטור, ובבצרה אף לא אחת.²⁵ גרש היתה כנראה חשובה יותר כמרכז כלכלי, ואילו בצרה כבסיס צבאי.²⁶ במובן זה היא דמתה לירושלים. באותן שנים.

מדליון מקיסריה
(מימי פיליפוס) המסמל
את ייסוד המושבה
הרומית

מטבע מקיסריה (מימי
טריאנוס דקיוס, לערך
250 לספירה) המתאר
אנזית משוטטים, לציון
נמל הקיסר
(Portus Augusti)

הדריאנוס

הדריאנוס (117-138 לספירה) היה ביורוקראט נלהב. היערות האימפריאליים בלבנון סומנו

20 ראה שירר (לעיל, הערה 5), עמ' 512, הערה 142. נדון באתר זה במאמר העומד להתפרסם בספר *Roman Roads in Judaea, II*. על מצבת הקבר רשום: 'Valeria L. f. Sedata VIX [it] an[nos] III' (ואלריה בת לוקיטס פֶדָטָה, חיה ארבע שנים). וראה: Y.H. Landau, 'The Unpublished Inscriptions from Israel, a Survey', *Acts of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy Cambridge 1967, Oxford 1971*, p. 389

21 ראה: G.W. Bowersock, *Roman Arabia*, Cambridge, Mass. 1983, pp. 76-89

22 ראה: B. Isaac, 'Review of *IGLS XIII, 1*', *IEJ*, 34 (1984), pp. 279-281

23 ראה: H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris 1950, nos. 155, 180; H. Seyrig, 'Textes relatifs à la garnison romaine de Palmyre', *Syria*, 14 (1933), pp. 152-168

24 על הליופוליס ראה לעיל, הערה 13; על גרש ראה C.B. Welles אצל קרילינג (לעיל, הערה 17) למשל מס' 62, 189, 190. קיימות דוגמאות רבות נוספות.

25 שם, מס' 173, 175-179 וראה מס' 165, 207.

26 אולם אין כמעט ספק, שיחידה ישבה לעתים בגרש, והואיל וכתובות רבות הוצבו שם על-ידי חיילים או למענם; למשל, שם, מס' 31, 183, 199, 200, 211, 213, וראה מס' 23, 171.

בהקפדה בכתובות; אבני-גבול הוצבו בין שטחי תדמור ואמסה; ²⁷ בערים הסוריות נערך מיפקד-אוכלוסין; ²⁸ חוק המס המפורסם של תדמור נחקק בתקופת שלטונו של הדריאנוס. ²⁹ הוא אף היה סולל-דרכים חרוץ: רשת הדרכים של יהודה נבנתה בשנים 120-130, וגם בסוריה ובערביה נסללו דרכים חדשות. ³⁰ היו אלה מפעלים בעלי אופי כלכלי וצבאי. מכל-מקום להדריאנוס יוחסה קשת רחבה של פעילויות; כדברי שירר: 'הוא קידם פעולות תרבות בכל מקום שאליו הגיע. הוקמו מבנים לנוי ולשימוש, ונערכו משחקי-תחרויות. הוא נעשה למשקמן של כל הפרובינקיות'. ³¹ הדריאנוס אכן ביכר להיקרא 'משקם', 'מייסד' וכיו"ב, ואכן ערך משחקי-תחרות. אולם בפרובינקיות המזרחיות קיימים רק מבנים מועטים שניתן לייחסם בוודאות לנדבת לבו של הדריאנוס. אם הוקדשו מקדשים ומזבחות לזאוס הִיפְסִיטוּס, כלומר להדריאנוס, הרי היו אלה ביטוי לדרישתו לצורות מסוימות של פולחן אימפריאלי. ³² ביהודה ידוע לנו על קיומם של שני מבנים שכונו הדריאניאון, בקיסריה ובטבריה. ³³ קיימות קשתות-נצחון שונות לכבודו של הדריאנוס, אך אין בכך כדי להתייחס אל נדיבותו של הדריאנוס כמוכנת מאליה. למעשה אין באפשרותנו להוכיח את מציאותו של בניין אזרחי כלשהו מתקופת הדריאנוס, פרט למקדשים ולקשתות-נצחון לכבוד הקיסר, ואין כל סיבה להניח, שהדריאנוס שילם עבור הקמתם. אולם מדובר רק באזור לו מוקדש דיון זה, וגם כאן אין לראות בהיעדרו של חומר עדות חותכח לאי-קיומו. קיסריה זכתה באמת-מים, שנבנתה בידי לגיונרים, אולם בניית אמות-מים על-ידי הצבא היתה מקובלת למדי. בהקשר זה יש להזכיר את ירושלים החדשה, איליה קאפיטולינה. מקורות

27 D. Schlumberger, 'Bornes frontières de la Palmyrène', *Syria*, 20 (1939), pp. 43-73. הגבול נקבע לראשונה על-ידי קרטיקוס סילנוס, שהיה נציב בשנים 11/12-16/17. ראה גם מתיוס (לעיל, הערה 18), עמ' 162.

28 ראה ריי-קוקה (לעיל, הערה 6), עמ' 53, הערה 114.

29 ראה מתיוס (לעיל, הערה 18), בעיקר עמ' 175, הערה 10; *Syria*, 22; H. Seyrig, 'Le statut de Palmyre', 1941), pp. 163-165.

30 על דרכים ביהודה ראה: B. Isaac & I. Roll, *Roman Roads in Judaea, I, The Legio-Scythopolis Road*, Oxford 1982, pp. 91 ff. בסוריה סומנה לראשונה הדרך הליופוליס-אבל באבני-מיל בשנת 117 (*CIL*, III, 14177.1). בערביה נסללה הדרך גרש-אדרעי-בצרה זמן קצר לאחר-מכן. אבני-מיל מתוארכות לשנת 120. ראה: S. Mittmann, 'Die römische Strasse von Gerasa nach Adraa', *ZDPV*, 80 (1964), pp. 113-133, esp. pp. 122-125.

31 שירר (לעיל, הערה 5), עמ' 541 ואילך.

32 באופן כללי ראה: W. Den Boer, 'Religion and Literature in Hadrian's Policy', *Mnemosyne*, 8 (1955), pp. 123-144 (נדפס שנית ב-*Syngammata*, Leiden 1979, pp. 197-218). על פעילות הדריאנוס בפרובינקיות, ראה: W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907; De Ruggiero, 'Hadriano', *Dizionario epigrafico*, III, 640 ff.

האולימפי, ראה החומר שלוקט על-ידי A.S. Benjamin, *Hesperia*, 32 (1963), pp. 57-86. יש להזכיר כאן כתובת אחת מתדמור: R. Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes*, Paris 1906, III, no. 1054. הכתובת הוצבה על-ידי העיר כתודה לאורח על נדיבותו בשעת ביקורו של הדריאנוס בשנת 130. הוא סיפק שמן, סייע בכל בקבלת-הפנים למשלחת האימפריאלית, ובמיוחד שילם מכיסו עבור הקמת המקדש לזאוס (הידוע גם כמקדש בעלשמים) 'עם אולם החזית ושדרות העמודים האחרות'. אם גם הקיסר עצמו הרים תרומות בהקשר זה, הרי הכתובות הנוגעות לכך נעלמו.

33 ראה מראי-המקומות אצל שירר (לעיל, הערה 5), עמ' 542; M. Smallwood, *The Jews under Roman Rule*, Leiden 1982, p. 432. על יהודה באותן שנים ראה איזק (לעיל, הערה 19), עמ' 44-52; B. Isaac & I. Roll, *Judaea in the Early Years of Hadrian's Reign*, *Latomus*, 38 (1979), pp. 54-66.

בגרש בשנת 130; ראה Welles אצל קרלינג (לעיל, הערה 17) מס' 58. לכתובות אחרות מגרש המתייחסות לנוכחותו של הדריאנוס בעיר, ראה שם, מס' 30, 143-145.

למעלה: אמת המים העליונה של קיסריה שהותקנה בימי הורדוס. משמאל: שברי רעפים עם חותמת הלגיון העשירי, נמצאו ברובע היהודי בירושלים

ביזאנטיים מזכירים בנייני ציבור שונים בעיר.³⁴ אולם אין אף כתובת-בניין הדריאנית אחת מירושלים, והארכיאולוגים לא חשפו עד היום כל בניינים קדם-ביזאנטיים בחלק הדרומי של העיר, למרות חיפושיהם.³⁵ יש כמובן לנהוג מישנה זהירות בהסקת מסקנות על-סמך העדר עדויות. אולם ראוי לזכור, שמושבות רומיות התפתחו לאמיתו של דבר לעתים קרובות באיטיות רבה ביותר.³⁶ סביר להניח, שפעילותו האישית של הדריאנוס באיליה קאפיטולינה הצטמצמה בייסוד המושבה כאמצעי מינהלי, ואת בנייתה מחדש של העיר הותיר ללגיון העשירי פרטנזיס ולחייליו המשוחררים, על חשבונם. ידוע לנו, לכל הפחות, שהלגיון ייצר רעפים, לבנים, צינורות ומוביל-מים.

34 על אמת המים בקיסריה ראה מראי-המקומות אצל איזק ורול (לעיל, הערה 33), עמ' 59, הערה 35. על בנייני ציבור באיליה קאפיטולינה ראה: *Chronicon paschale*, ed. L. Dindorf, Bonn 1832, I, p. 474

35 על תוצאות החפירות שנערכו בירושלים, ראה: H. Geva, 'The Camp of the Tenth Legion in Jerusalem: An Archaeological Reconsideration', *IEJ*, 34 (1984), pp. 239-254. מסקנתו של המחבר היא, שבחופה שבין 70 לבין המאה השלישית התגוררו אנשי הצבא בירושלים במבנים זמניים ובלתי-מבוצרים. מסקנה זו, אשר כשלעצמה אינה מתקבלת על הדעת, מתעלמת מן האפשרות של נוכחות צבאית בחלקים מירושלים שבהם לא נערכו חפירות שיטתיות — החלק הצפוני או הר-הבית. וראה: B. Isaac, 'The Roman Army in Jerusalem and its Vicinity', *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart 1986, pp. 635-640

36 ספרי *The Limits of Empire: The Roman Empire in the East*, Oxford University Press (in press) חומות אקויליאה בצפון איטליה נבנו בשנת 169 לפני-הספירה, שתיים-עשרה שנה לאחר ייסוד הקולוניה (ליוריוס 1, 43, 17). קאמולודונגוס בדרום-מזרח אנגליה עדיין הייתה בלתי-מבוצרת לאחר מספר דומה של שנים (טקיטוס, ספרי השנים, יב, לב; די לב). במקום היה מקדש לקלאודיוס האלוהי ומתקני-נוחות שונים, אך חומות לא היו.

הכתובות מתקופה זו בירושלים אינן רבות, ומספרן קטן מזה שנותר מן התקופה הביזאנטית — כ־25 בהשוואה ליותר מ־70. משמעותית היא העובדה, שכל הכתובות הקדם-ביזאנטיות מאליה קאפיטולינה — הצבאיות והאחרות³⁷ — הן בלאטינית. כל זה מזכיר את הדגם שהובחן בו בהליופוליס, בה עומד לרשותנו חומר רב יותר להשוואה.

ספטימיוס סוורוס

סוורוס (193-211 לספירה) שינה את מעמדם של מקומות רבים באזור, לעתים קרובות כגמול או כעונש על עמדות שנקטו תושביהם בתקופת מלחמת האזרחים. בפרובינקיה סוריה-פלסטינה הוענק לבית-גוברין וללוד מעמד עיר. מחמת החוסר בחומר ארכיאולוגי ואפיגרפי מערים אלה אין טעם לדון בהן. סבסטיה קיבלה מעמד של קולוניה רומית. באותה תקופה לערך נבנתה העיר מחדש בפאר והדר, ותהיה זו מסקנה הגיונית לחפש קשר בין הענקת מעמד זה לבין תכנית הבנייה שבאה בעקבותיה.³⁸ אולם חופרי סבסטיה הגיעו לכלל דעה, כי ייתכן שיסודות אחדים של התכנית היו קיימים כבר, דהיינו קדמו לשינוי במעמד העיר. בימי שלטונו של קומודוס החלה בסבסטיה תקופת פריחה ושגשוג; וייתכן מאוד, שעושרם של אזרחיה נתן בידיהם את האמצעים להקים בנייני-ציבור, אשר משכו אליהם את תשומת הלב האימפריאלית וגרמו להענקת מעמד של קולוניה לעיר. הנחה אחרונה זו אינה ניתנת להיאמר בוודאות.

עתה יש לשוב לשאלה שהוצגה בתחילת המאמר: מה היתה השפעתה של המדיניות האימפריאלית הרומית על העיור באזור? ברור, שליישוב חיילים משוחררים היתה השפעה מתמשכת על תרבותה ועמדותיה של החברה המקומית. אם לשפוט על-סמך החומר האפיגרפי, הרשויות הרומיות לקחו על עצמן אחריות ישירה רק לסלילת דרכים, לתחמת גבולות חשובים ולעתים להספקת מים. כתובות על מבני-ציבור כוללות לעתים קרובות את שמות הקיסר, או הנציב או את שמות שניהם, בהתאם למקובל. אולם כאשר לאזור הנדון אין כל עדויות לכך, שהרשויות האימפריאליות יזמו בקביעות את הקמתם של מבני-ציבור בערים. נוסחן של כתובות הבנייה מצביע על כך, שהמעורבות האימפריאלית לא חרגה מעבר להסכמה פורמאלית כשלעצמה להקמת המפעל — לא נוסדו כל ערים חדשות. קהילות קיימות קיבלו מעמד של עיר מן המימשל, אך ההתפתחות הפיסית שלהן היתה באחריותן הבלעדית. בסקר — המוגבל למדי — שערכת, לא מצאתי כל אישוש לדברי ג'ונס, שהובאו בתחילת הדיון; דהיינו, שהשלטון הרומי ראה את ייעודו בקידום הציביליזציה של האימפריה, באמצעות עידוד שיגשוגן של ערים. מלכיהחסות בוודאי שלא עשו זאת.

37 ראה: P. Thomsen, *Die lateinischen und griechischen Inschriften der Stadt Jerusalem*, Leipzig 1922. כשבע כתובות נמצאו לאחר הופעת אוסף-כתובות זה והן שייכות בבירור לתקופה שבין שנת 70 לימי קונסטנטינוס. כל השבע הן בלאטינית.

38 קשר כזה מוצע על-ידי סמולוד (לעיל, הערה 33), עמ' 490. על מסקנות החופרים ראה: J.W. Crowfoot, G.W. Crowfoot, Kathleen M. Kenyon, *The Objects from Samaria*, London 1957, p. 6; Crowfoot, Kathleen M. Kenyon & E.L. Sukenik, *The Buildings at Samaria*, London 1966, pp. 35 ff. על מעמדה הקולוניאלי של סבסטי ראה: *Digesta Justiniani*, L 15, 1, 7; G.F. Hill, — *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Palestine*, Bologna 1914, Pl. XXXIX. הקולוניה נוסדה בין 201 ל-211, ככל הנראה בשנת 201. קודם-לכן נשלל זמנית מניאפוליס המעמד של עיר בגלל תמיכתה הצבאית בניקר בשנת 194 (9, 5) *Scriptores Historiae Augustae Vita Severi*. אם כי מאורעות אלה לא התרחשו בעת ובעונה אחת, ייתכן שהיה קשר בין העונש הזמני של העיר האחת לבין קידומה של שכנתה.

מטבע מסבסטי (מימי קאראקאלה) המתאר את ייסוד העיר